

NEOSPENÓT

A magyar irodalom története

Főszerkesztő:

Szegedy-Maszák Mihály

Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

A KEZDETEKTŐL 1800-IG

ÖTVÖS PÉTER

A kötet szerkesztői:

Jankovits László, Orlovsky Géza

A szerkesztők munkatársai:

Jeney Éva, Józán Ildikó

703 oldal, 6000 Ft

Az elmúlt század hatvanas éveinek elején viszonylag élénk vita folyt arról (ekkor készült *A magyar irodalom története* című nagyszabású vállalkozás első két kötete), hogy *meddig (s miért) régi* az úgynevezett régi magyar irodalom. Voltak, akik a hazai irodalom történetében hangsúlyozottabban akarták érvényesíteni a nyugat-európai fejleményeket, s így azt az álláspontot képviselték, hogy a magyar irodalom *nagykorúsága* a reneszánsz idejével s műfajaival kezdődött. Érvek főleg az udvar (sokkal kisebb mértékben az udvarok) élénk itáliai kapcsolatokkal rendelkező, művelt humanista irodalmára és Balassi Bálint költészetére, költészetének forrásaira épültek. A vita végül azzal a tanulással jutott nyugvópontra, hogy még egészen hosszú ideig (ténylegesen a XVIII. század utolsó harmadáig) változatlanul érvényesültek olyan jellemzők, amelyek a magyar irodalmat inkább egységessé tették, s határozott új irodalomfelfogás és ízlés csakis a felvilágosodással jelentkezett. A reneszánsz ugyanis jórészt mulékony változásokat hozott a hazai irodalomban, elmaradt a korszerű kezdemények folytatása. Tartósabbnak bizonyultak ezzel szemben olyan tényezők, mint például a vegyes nyelvűség, bizonyos műfajok hiánya, a megalkotásnak és a szétkomponálásnak csak a régiségre jellemző kérdései, de legerősebben az, hogy az egyházi (gyülekezeti és szertartási) szövegek egészen Bessenyeieik fölléptéig a *litteratura* szélesebb terepén értelmezhetők. Vagy ahogyan e kötet egyik fontos tanulmányának a szerzője, Thimár Attila írja, most már szakszerűbben: „[a] 18. század közepéig az irodalom többnyire valamely más diszkurzushoz kapcsolódva, annak terében létezett” (44.

old.). Az egyháznak, a politikának, az oktatásnak és a városi, illetve nemesi reprezentációnak voltak olyan erős *diszkurzusai*, amelyekben az irodalom artikulálódni tudott. A kánont ezek az intézmények (egyház, iskola stb.) határozták meg, az irodalomnak s közönségének viszonyát legerőteljesebben az ismeretközlés igénye és a közölt tanulságok befogadásának különböző fokú készsége jellemezte. Több igényes szakmunka tette viszont újabban szövé, hogy a ma már jórészt az irodalmi kánon peremterületén kezelt tanításokat újra be kellene vonni „az esztétikai ítéletalkotás eleven játéktérébe”.¹ Ezzel új, a hatvanas évek vitáiban még nem érvényesített, de az irodalomelmélet újabban kibontakozó fejleményeivel szoros összhangban álló értelmezést ajánlottak. Nem maradt társtalan, sőt egyre erősödött ugyanis az a (többnyire termékeny) meggyőződés, hogy az írásban rögzített középkori s kora újkori művek esztétikumát eddig túlzottan alábecsülte az irodalomtörténet, s így árnyalni kellene az egykori felhasználók műélvezői igényéről kialakított egyoldalú képet.

A nagyszabású, három kötetbe rendezett, sokszerzős vállalkozás főszerkesztője, Szegedy-Maszák Mihály is sürgette a szerző és a közönség viszonyának újraértékelését. Erre, mint jeleztem, a régi magyar irodalom területén is nagy szükség volt. A főszerkesztő úgy képzelte el a magyar irodalom történetének korszerű – XXI. századi – bemutatását, hogy az majd harmonizál a nemzetközi eredményekkel, ha a szerzők (elméleti megfontolásaik szerint) most már egy sor olyan irányzatot tekintetbe vesznek, „amely döntő hatást tett az irodalom értelmezésére a legutóbbi száz év során” (11. old.). Arra is figyelmeztetett egyúttal, hogy az irodalmat úgy kell a művelődés tágabb összefüggérendszerébe illeszteni, hogy egyetlen célulvú folyamat helyett a különböző hagyományokra figyeljünk, s

1 ■ Oláh Szabolcs: *Hitélmény és tanközlés*. Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium 22.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 9. old.

eközben tartózkodjunk a korszakok – szükségszerűen torzító – egyértelmű kijelölésétől. S mert „[o]lyan fejezetekkel találkozhat itt az olvasó, amelyekben a szerzők a strukturalizmus, a hermeneutika, a dekonstrukció, az új historizmus és a kultúratudomány távlatából értelmezik a műveket és intézményeket” (uo.), a megközelítések és a beszédmódok igen különbözők. Így lett a sokszerzős munka címe: *A magyar irodalom története*.

Az ötletet és az első ösztönzést a francia irodalomnak először 1989-ben megjelent új története adta,² amelyhez „annyiban hasonlít a jelenlegi magyar vállalkozás, hogy mindegyik fejezetében valamely évszámhoz is kapcsolható esemény szolgálja a kiindulópontot” (12. old.). A főszerkesztő s a kötet szerkesztők igyekeztek a módszert következetesen alkalmazni: mind az irodalom értelmezéseinek elméleti sokszínűségét, mind a kiemelt (nem politikai) évszámokhoz kapcsolódó eseményeket sikerült (legalábbis ebben az első kötetben) tanulságosan bemutatni. A főszerkesztő az első kötet élére helyezte az *egész vállalkozás* célkitűzését és módszerét ismertető *előszavát* (irodalmi példái itt e kötet időkoránál mind újabbak), így az olvasónak feltétlenül az első kötettel kell kezdenie a *magyar irodalom történeteinek* tanulmányozását. Az első kötet kezdő tanulmánya izgalmas tudománytörténeti áttekintés a „pogánykor” irodalmának jellegéről, vagy egyszerűbben: a magyar „ősköltészetéről”, majd a tárgyalás viszonylag jó ritmusban halad az első írásos emlékektől egészen 1800-ig.

Először azonban nézzünk néhány adatot. Ezek segíthetik az áttekintést, és markánsabban körülrajzolhatják a nemzetközi együttműködésre is mindig számító szakmai programokat. E mintegy ezer esztendő rekonstruált vagy szöveg szerint értékelhető irodalmi emlékeit negyven szerző vizsgálta ötvenkét tanulmányban. A szerzők, sőt szerzőpárok és a témák eloszlása eléggé tanulságos: a szakma legaktívabb tudósai több tanulmányt írtak, nem is mindig szorosabb kutatásai területükhöz kapcsolódva. Jankovits László szerepel szerzőként legtöbbször, ez valószínűleg a kötetért felelős egyik szerkesztő figyelmével és igényével is magyarázható. Három önálló tanulmányt írt, s neve még Szörényi László társszerzőjeként is olvasható. Horváth Iván és Balázs Mihály egyaránt három-három tanulmánnyal szerepel. Madas Edit, Vízkelety András, Ács Pál, Bene Sándor, Kiss Farkas Gábor, Nagy Levente és Thimár Attila két-két dolgozattal, Szörényi László egy önálló fejezettel és a Jankovits Lászlóval írt közös tanulmánnyal. Számonra nagyon rokonszenves módon együttes munkával jelentkezett négy fiatal, egymás eredményeit viszonylag régóta figyelő tudós: Szentpéteri Márton és Viskolcz Noémi, illetve Fazekas Sándor és Labádi Gergely. A vezető tudósok szerencsés aktivitása mellett oka lehetett gyakoribb szerepeltetésüknek, hogy hosszabb tanulmányaikat – a kézikönyv jobb kezelhetősége érdekében – néhol kisebb, önálló egységekre bontották, de leginkább mégis az, amit a főszerkesztő

(igaz, mindhárom kötetre érvényesen) az *Előszóban* is említ: lehetőleg pótolniuk kellett némely hiányokat. „A felkérésnek sem tudott mindenki eleget tenni, és az is előfordult, hogy némely elkészült fejezetet nem tudtunk közölni”. (13. old.) A másik két kötetrel való felszínes statisztikai összevetés itt tulajdonképpen nem sokat jelent, mégis megnéztem az arányokat: a második kötet *százhusz* (politikai, kulturális és irodalmi szempontból nagyon intenzív) esztendőt tárgyal 927 oldalon. Itt negyvenkét szerző hatvanhárom tanulmánya szerepel (közös munkák nincsenek), a harmadik kötetben *szűk kilencven* év fontosabb irodalmi fejleményei jelennek meg ötvenegy szerző hatvannyolc írásában 922 oldalon (három közös munkát is olvashatunk itt). Az arányokból, az oldalak és a szerzők számából nem következtethetünk azonban sem a kutatás kitüntetett érdeklődésére, sem a modern befogadók irodalmi ízlésére és igényére. Mert ugyan a modern befogadó irodalmi értékrendszere az 1800-as évektől alakult ki és szilárdult meg, a régi magyar irodalom kutatói közül immár többen tesznek kísérletet arra (ennek a kötetben is vannak szép példái), hogy a szerzői intenció mellett a kortárs felhasználók élményanyagát is rekonstruálják.

Az első kötet negyven szerzője közül hárman élnek s dolgoznak aktuálisan is az ország határain kívül (egy Pozsonyban, ketten pedig Rómában). Szereplésük fontos pozitívuma a vállalkozásnak, ám hiányokra is figyelmeztet, például az erdélyi, délvidéki egyetemek kutatóinak, vagy a külföldi intézetekben dolgozó hungarológusoknak az alulreprezentáltságára. A szakma intenzív külföldi kapcsolatait, a meglévő nemzetközi kutatási együttműködések személyi bázisát kevésbé tükrözi tehát a kötet, de az is bizonyos, hogy a külföldi kollégák ösztönzései sok esetben mégis jól felismerhetők. Az ösztönzésen kívül természetesen eredményeik is, a szerzők többsége (esetenként hosszabb külföldi tanítási és kutatási gyakorlattal) imponálóan tájékozott a nemzetközi tudományos életben. A szerkesztői elgondolás szerint minden dolgozat végén olvashatunk jól tájékoztató irodalomjegyzéket, a negyven szerző ötvenkét tanulmánya közel 1300 (egészen pontosan 1291) hivatkozást tüntet fel, természetesen nem arányos eloszlásban (legtöbbet Jankovits László már említett nyitó tanulmánya, 99-et, míg a legkevesebbet, hatot, Balázs Mihálynak egy olyan dolgozata, amely a legújabb kutatási eredmények ismertetésekor csak erősen válogatva tartalmazza saját idevágó műveit). A szakirodalmi áttekintés informatív és igen hasznos az adott témakör szempontjából, néhol természetesen bővíthető is lenne, de a hiányok általában nem feltűnőek. Inkább azt jegyez-ném meg, hogy az egymásra épülő vagy egymás ered-

2 ■ Az *Előszó* az 1994-es angol nyelvű kiadásra hivatkozik: Denis Hollier (ed.): *A New History of French Literature*. Harvard University Press, Cambridge–London, 1994.

3 ■ Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig*. Akadémiai, Bp., 1964. *Ősköltészet* (kb. 1200-ig) 13–32. old.

ményeit felhasználó tanulmányok nem utalnak a kötet egyéb vonatkozó helyeire (erre még röviden visszatérek). Tudom, a tanulmányok ilyen szempontú összehangolása rendkívüli szerkesztői erőfeszítést kívánna, és az egyenetlenség egy sokszerzős vállalkozásban gyakorlatilag kikerülhetetlen. Azt azonban határozottabban teszem szóvá, hogy az idegen nyelvű szakirodalom magyar fordításainak felhasználása és feltüntetése esetén a *fordítót* minden esetben meg kell adni. Itt most nem hoznék példákat a kötetből, inkább általános problémának tartom, hogy a fordítók munkáját gyakran alábecsülni látszunk. Szerencsére mégiscsak ez a ritkább eset, de erre a felületességre mindenképpen figyelmeztetni kellett volna az érintett szerzőket. Főleg egy olyan kötetben, ahol erős tanulmányok szólnak a fordítás elméleti (grammatikai és retorikai) problémáiról.

Mivel a tanulmányok évszámok köré szerveződnek, adódik számunkra ezen évszámok nagyobb egységekbe (nem korszakokba) való rendezése. A két első tanulmány irodalmunk lehetséges *őskori* előzményeit tárgyalja, a XI. és a XII. századról *egy-egy* tanulmány született. A XIII. század *két* témával van jelen, míg a XIV. századot mindössze *egy*, az első hazai német oklevélről szóló ismertetés képviseli. A latin nyelvű humanizmus élénk kapcsolataival, műfajaival és imitációs technikáival már több tanulmány is foglalkozik, az ún. *virágének-vita* ismertetésével együtt összesen *hat* reprezentálja a XV. századot. A gondolkodás történetében jelentős változásokat hozó, rendkívül intenzív XVI. századot *tizennyolc* különböző szempontból vizsgálják a szerzők, de a következő, szintén nagyon mozgalmas XVII. századra már csak *tizenkét*, míg a legdöntőbb változásokat előkészítő XVIII-ra *kilenc* tanulmány jut. Korántsem akarom e számsort részletes tartalommal fel- és kitölteni, szeretnék viszont most már néhány tanulságra (inkább általánosabb összefüggésre) figyelni.

Jankovits László nagy áttekintő tanulmányának (*Mikor, hogyan kezdődött?*) időköre *i. e. 1000 k.?* – *Kr. u. 1000 k.?* A feltűnő dialektikával megjelölt időkör (*időszámításunk előtt* és *Krisztus után*) jól exponálja a kérdést, és mutatja is a téma erősen vitatott jellegét:

vajon a keresztény királyság előtti időszak tárgyalható-e irodalomtörténeti szempontból? Az ún. *ősköltészet* problémájáról van tehát szó, s a megjelölt időszakasz lehetne akár *időszámításunk* és *Krisztus után 2000 k.* is, hiszen a kérdés kutatása, miként Jankovits is megállapítja, lényegében csak a XX. század végén került ki „az irodalomtudomány homlokteréből” (29. old.). A tanulmány higgadtan sorolja fel a politikai szempontoktól korántsem mentes vita főbb szereplőit s érv-

anyagát, a második háború utáni (egyébként terjedelmesebb) rész, amikortól „az ősköltészet rövid idő alatt visszakapta helyét a hivatalos irodalomtörténet-írás korszakai között” (25. old.), e visszafogott ismertetést olvasva is egyenesen felzaklató. A tanulság természetesen az, hogy az *ősköltészet* kutatása nem lehet irodalomtörténeti probléma, irodalom nincs írott szövegek nélkül. Logikusan folytatja e meggyőző – máig mérvadó *kézikönyvünk* vonatkozó fejezetét³ jelentősen átíró – érvelést a kötet következő öt tanulmánya. Szoros egységet alkotva azt mutatják be, hogy a magyarországi *nem magyar nyelvű s magyar nyelvű* irodalmat a keresztény műveltség hozta létre. Horváth Iván szellemesen bizonyítja, hogy „a székely rovásírás legkorábbi hiteles emlékei a reneszánszból származnak, és jól értelmezhetők az egykorú

szellemi áramlatok összefüggésében”, az ótörök rovásírással való összefüggése ennél fogva erősen kérdéses (Horváth Iván: *A székely rovásírás és a latin ábécé*, 36–48. old.). A következő tanulmány fontos kérdése az, hogy Gellért püspök egyetlen teljes egészében fennmaradt, nem kivételes forrásanyagból kompilált művének, a *Deliberation*nak lehetett-e hatása a kortárs vagy későbbi magyarországi irodalomra. Egyetlen kézírata ismert (ennek glosszái szerint viszont volt legalább két középkori olvasója), nyomtatásban először 1790-ben jelent meg, kritikai kiadása pedig 1978-as. Ez régóta fontos kérdése a mű s közönsége viszonyának: vajon a kevesek által hozzáférhető, egyetlen kéziratban fennmaradt, és jóval később kinyomtatott művek kortárs jelenlétét nem értékeltük-e néha túl? De bizonyosan nem ez a helyzet az első ismert magyar nyelvű szöveggel, a *Halotti beszéddel*: a pap a gyászolókhoz fordult a búcsúztatóval, és magyarul imád-

kozott. Jóllehet csak 1770-ben vált nyomtatásban is hozzáférhetővé, ismerjük forrását, és joggal feltételezzük elterjedtségét. „A Halotti beszédet azért volt érdemes leírni, sőt beírni egy papi szerkönyvbe, később pedig átmásolni annak újabb példányába is, mert a szövegre gyakran szükség lehetett.” (Madas Edit: *A szóbeliség és az írásbeliség határán*, 2. old.)⁴ A latinban gyökerező írott magyar irodalmi nyelv kialakulását követhetjük ezután tovább az *Magyar Mária Sivalom* esetében, majd a kolduló rendi prédikációk szerkezetét vizsgálja Madas Edit immár második tanulmánya. Újabb egység következik most, súlypontja a magyarországi nem magyar nyelvű irodalom: Vízkelety András (szintén második tanulmányában) a középkori német írásbeliség és irodalmi műveltség hazai emlékeit listázza viszonylag szűk terjedelemben, de részletes irodalomjegyzékkel. Itt jegyzem meg, hogy a hazai németesség további irodalmi, felekezeti tájékozódása és a XVI. század utolsó harmadában kényszerűen Magyarországra került német anyanyelvű protestáns üldözöttek irodalma sajnos később nem kerül elő. Bravúros tanulmányokkal folytatódik a kötet, bizonyos, hogy a latin nyelvű humanista irodalom kutatása most – nagy örömeinkre – igen erős: Csehy Zoltán, Ritoókné Szalay Ágnes, Bene Sándor, Bárczi Ildikó, Véber János és természetesen Jankovits László filológiai és eszmetörténeti vonatkozású elemzései fölényes biztonsággal közölnek megbízható (és használható) ismereteket. E nagyon erős sorozatba ékelődik Tóth Tünde összefoglalása az ún. *virágének-vitáról*. Ismerteti a szövegeket és a vita fontosabb pontjait, ez egyáltalán nem kis teljesítmény, de hivatkozásait nem ellenőrzi kellőképpen: zavarba ejtő, amikor a vitában (és az oktatásban is) számtalanszor felhasználott nevezetes Sylvester-idézetet így helyezi el: „Sylvester János 1541-es szótárutószavának elemzése igen fontos Pirnát rendszerében, ezért az ő könyve nyomán közöljük a vonatkozó szöveget: »Ez illen beszédvel tele az Szentírás« etc.” (138. old.) Ez így eléggé méltatlan mind Pirnát Antal elemzéséhez, mind magához a virágének-vitához: a szótár (Gram[m]atika Hvngarolatina. RMNy, 39.) 1539-ben jelent meg, s nincs magyar nyelvű utószava a virágénekről. Ugyanerre a helyre utal Horváth Iván mintegy száz oldallal később, s ott természetesen megadja a valódi adatokat: „[a] *Parabolae* [...] hatott Sylvester Jánosra is, aki az 1541-ben közrebocsátott *Új Testamentum magyar nyelven* kísérőtanulmányát (*Az olyan igikrül való tanúság, melyek nem tulajdon jegyzisben vitetnek*) egészében a képes beszéd kérdésének szenteli.” (237. old.)⁵

A kötet egyéb tanulmányaira való termékeny rálátás Szörényi László és Jankovits László közös munkájában (*A megíratlan és a megírt magyar tárgyú eposz*) vehető leginkább észre, hivatkoznak is a vonatkozó állításokra. És itt két gondolatmenet ismét kiegészíti egymást: Kiss Farkas Gábor a törökellenes megszólalások retorikáját vizsgálja, Kecskeméti Gábor pedig szélesebb összefüggésbe helyezi a régi magyarországi irodalomelméleti megnyilvánulásokat. A műfaji átte-

kintés ugyancsak markáns egységet képvisel: Horváth Ivánnak a reneszánsz és reformáció kori versekről írott, statisztikai adatokkal is alátámasztott körképe igazán informatív, Latzkovits Miklós pedig nagyon jól áttekinthető, logikus, pontos és az oktatásban is kiválóan felhasználható szöveget írt a XVI. századi magyar drámáról. Horváth Iván termékeny ötletét az erdélyi szabadgondolkodó *társaság* „első osztályú fikciós irodalmáról” Balázs Mihály, e *társaság* legjobb hazai ismerője, szoros szövegközeli elemzéssel teszi igazán meggyőzővé. Eszmei és műfaji frissességet mutat be a XVI. századi párbeszédes unitárius művekben, majd értelmezi a korban igen nagy hatású Jacobus Palaeologusnak „a vallási szférát a fikcióval párosító programját” (297. old.). Ugyanígy épül egymásra Vadai István kreatív hipotéziseket is tartalmazó írása a tudósító ének műfajáról és Orlovsky Géza nagyszámú példára építő elemzése a történelmi énekről. Nagy nyeresége a kötetnek Sudár Balázs tanulmánya a hódoltsági török irodalom jellegéről és a magyar költészettel való kapcsolatairól. A kölcsönzött és felhasznált motívumok, illetve képek összehasonlító vizsgálata továbbra is elkerülhetetlen, most ezt nem a legnyilvánvalóbb kapcsolódásokkal példázom, hanem csupán azzal, hogy Batthyány Ádám húga, Borbála így köszöntötte bátyját anyjának, Poppel Évának egyik levelét aláírva: *szalamalegion kegyelmednek edes szerelmes Battyam vram!* Itt a formula s minden kedves szó feltételezi a török hatást, kiváltképp Ádám szigorú válaszában ismeretében: „Az Baberlj hugom irsatt az kit az Nagysagod leueleben Post scriptumban ir ugi mynt szallamaletkijn nem erthetem, mivel Törököll nem tanultam, ezert magiarull irgia, ha mjt akar, azt megh ertem.”⁶ És itt ezután következhet *Balassi könyve* Horváth Iván nagyon megfontolt, többször újragondolt (részleteiben már publikált) tanulmányában. Bár a szerző saját korábbi álláspontjával is vitatkozik itt, újabb érveit meggyőzőnek gondoljuk. A tét nem kicsiny: most azt állítja, hogy a könyv töredékesége (*Balassi Bálint verseinek fragmentumi*) szándékos, és a *töredék* szó ugyanabban az átvitt értelemben szerepel, mint Petrarcanál (*Poetae laureati Francisci Petrarchae rerum vulgarium fragmenta*).

A történetírás és az önvalomás elméletére, a szerzők különböző, legerősebben persze politikai szempontból meghatározott írásaira s befogadó közösségeire figyel Nagy Levente tanulmánya, majd Ács Pál kitűnő dolgozata vezet be új szempontokat Rimay János sokat elemzett *Epicédiumának* értelmezéséhez.

4 ■ *A Halotti beszéd és Könyörgés*, valamint a mintául szolgáló latin nyelvű temetési beszéd olvasható képmellékletben is a kötetben: 65–66. old.

5 ■ Ez volt a legfeltűnőbb példája a kereszthivatkozások hiányának.

6 ■ Kincses Katalin (szerk.): *„Im küttem én orvosságot.” Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644*. ELTE Középkori és Koraiújkori Tanszék. Bp., 1993. 83. és 84. sz. levél: Poppel Éva Batthyány Ádámnak Varasdi hévíz, 1640. május 30., ill. Batthyány Ádám Poppel Évának Németújvár, 1640. június 10. 232–233. old.

Újfalvi Imre 1602-ben megjelent nevezetes, a gyülekezeti énekgyűjtésben feltétlenül korszakhatárként kezelhető *énekeskönyve* adta a témával régóta foglalkozó Hubert Gabriellának az ösztönzést arra, hogy Újfalvi kánonképző énekreformja kapcsán bemutassa a gyülekezeti énekköltészet történetét. Világos vonalvezetésű, mintaszerű dolgozata mind az énekeskönyv-kiadások, mind az egyes énekek szintjén vizsgálódik. Az irodalmi hagyomány és a retorikai-poétikai megformáltság kérdése áll Balázs Mihály és Laczházy Gyula dolgozatainak középpontjában: az előző az *Öt szép levél* (1609) és az *Öt levél* (1613) eltérő szövegépítkezésének okait deríti fel, míg Laczházy a XVII. század első felében oly intenzívvé váló, a túlvilág iránti érzékenység különböző, de egyaránt impulzív megfogalmazásait vizsgálja. Balassi Bálint költészetének utóéletét, a viszonylag bonyolult szövegagyományt és a Balassi-imitációk technikáit Szilasi László foglalja össze fölényes szövegismeret birtokában, majd (az imitáció poétikáját szintén előtérbe állító) Zrínyi-blokk következik: Ács Pál, Kiss Farkas Gábor és Szörényi László már nem összefoglalást ad, hanem mindhárman igen jelentős új eredményeket közölnek. Kiváltképp Szörényi László mond – legalábbis számomra – megnyugtató érveket a sokat vitatott Zrínyi-verselésről. A gyulafehérvári akadémia külföldről meghívott tanárainak nagy hatású tevékenységét, az egyetemes tudomány ideális tervét mutatja be Szentpéteri Márton és Viskolcz Noémi közös tanulmánya (már 1655-nél járunk, amikor megjelenik a többek között Bisterfeldnek ajánlott *Magyar Encyclopaedia*). Én magam ugyan sajnálom, hogy Bethlen Gábor iskolateremtő aktivitása kapcsán nem említődik a főiskola első külföldi tanárának, Opitz Mártonnak bő egyesztendő gyulafehérvári működése, de belátom, a később *a német költészet atyjaként* elhíresült, nyugtalan és sokszor nagyzó költő itt nem hagyott tartós emlékezetet. Gyöngyösi Istvánról három szerző két tanulmánya is szól: Fazekas Sándor és Labádi Gergely közös munkájának izgalmas kérdése a szerző udvari etikája, a *simulatio* és *dissimulatio* segítségével történő rejtőzködés, jellemének és költészetének bizonyára legjobb ismerője, Jankovics József pedig a magyar verses regény kezdeteiről értekezik Gyöngyösi *drága gyöngy versei* kapcsán. S. Sárdi Margit a magyar női költészet mindenképpen szükséges első fejezetét írta meg a kötetbe, a következő tanulmány kitérített évszáma viszont már átvezet egy újabb századba: 1704. Természetesen Bethlen Miklós önéletírásáról van szó, melyet Nagy Levente modern elméleti bázisról közelít meg s helyez kontextusba. Foucault, Kristeva és Lejeune elméleteit igyekszik harmóniába hozni Bethlen erős szövegével, miközben a kutatás néhány újabb eredményével szemben finom ellenvéleményt is megfogalmaz. A *Nagyságos Fejedelem* és Mikes Kelemen, Erdély szerelmese kap fontos helyet ezután a kötetben (íj. Tóth-Barbalics István és Cinzia Franchi írásai), majd Sárközi Péter mutatja be igen alaposan Faludi Ferenc pályáját és írásainak újdonságát.

Az úttörő és egyben összegző Bessenyei György természetesen az 1772-es évszámnál szerepel. Nagy Imre szép tanulmányban értékeli jelentőségét és jellemzi műveit. *A filozófus* kapcsán azonban bizonyára tágitani lehetne még az irodalmi allúziókat. A szerző szerint „[n]éhány jelenetnek a cselekmény menetében fontos szerepet játszó levelekkel kapcsolatosan az a megdöbbentő tanulsága [...], hogy azonos anyanyelvet beszélő szereplők nem értik meg egymást” (607. old.). Nos, e *közlési vákuum* már Balassi Bálintot is izgatta: a *Szép magyar komédia* első aktusának harmadik jelenetében Credulus keresi Juliáját s a pástort, Dienest kérdezi, látta-e valahol? Hosszasabb előkészítés után végre a lényegre tér: „Mondd meg, ha láttad-e valahol az én tündéresszonyomat, azki az én szívemet ellopta?” Dienes indulatos válaszában lényege az, hogy „[h] iszem, bolondságot beszéltek ti, kik így szeretkeztek! Bolond, ha szíved nem volna, valyons szólhatnál-e vagy egy kukkot? Vaj lopták volna el úgy az én kecskémet, azmint a te szívedet, tőlem, nem kellene most semmit fáradnom.” Credulus még tovább próbálkozik: „Mondd meg, ha láttad-e az én virágomat?” Dienes azonban nem érti most sem a kérdést: „[h]ogy tudom, micsoda az te virágod, ha meg nem nevezed? Látod, hogy rakva az mező az sok szép virágszállal, s nevezd meg, melyik az, mert én próféta nem vagyok!” Itt a finom, magasabb szerelem terminológiájának hiányáról van szó, a komikum a félreértéseken alapul. Ez a költészet világa ugyan, de gondoljunk arra, hogy Batthyány Ferenc is kénytelen volt még német nyelvű levelekkel udvarolni a magyar anyanyelvű Poppel Évának, mert a finom terminusokat csak németül ismerte. Megjegyzem, hogy házassága után csakis magyarul írt már feleségének. Bessenyei György jól ismerhette e gyötrő kommunikációs problémát magától Balassi Bálinttól is, hiszen a *Szép magyar komédia* a XVII. század első harmadában nyomtatásban is megjelent. Thimár Attila két tanulmányban is tematizálja a társaságok, a szalonok működését, és végül az irodalmi intézményrendszer kialakulását (két írása között Hartvig Gabriella elemzi Batsányi ossziáni bárdszerepét), a kötet ötvenkettedik írása az 1792-es esztendő jelöli meg egy főúri könyvtár új könyvanyagot bőségesen tartalmazó katalógusa kapcsán (Granasztói Olga: *Cenzúra, hitvédők, könyvkereskedők és olvasók*).

A kötet felépítésének nem túl részletes, inkább csak a súlypontokra figyelő bemutatása után most úgy gondolhatjuk, minden rendben van, a tanulmányok jól lefedik mintegy ezer esztendő hazai irodalmát, a tájékozódás idegen nyelvű forrásait, a vegyes nyelvűség műfaji jellemzőit, az anyanyelvűség kibontakozását és a célközönség igényeinek formálását, illetve kiszolgálását. Tulajdonképpen így is van, bár némi esetlegességet elárul, hogy több tanulmányt ismerhettünk már más kiadványban publikálva vagy disszertáció részeként. Vagyis hogy nem kimondottan e kötet számára készültek, és a szerkesztők néha kénytelenek voltak kész anyagból válogatni. A fentebb már említett apró hiányok mellett sokkal komolyabbnak tetszik

viszont az egyébként sokat (de nem egységes névírásával) hivatkozott Szenci Molnár Albert bemutatásának hiánya (irodalmi programjának, verstani újításainak és egyházzolgálati munkáinak összefüggő taglalása, az évszám lehetne 1607), de hiányzik Sylvester János is 1539-ből vagy 1541-ből, és hiányzik a közköltészet témaköre. Jó lett volna könyv-, könyvtár- és olvasmánytörténeti dolgozatokat is olvasni még, hiszen

ezen a területen igazán átgondolt kutatási programmal csatlakoztunk az európai kutatásokhoz. És persze hiányoznak fontos szerzők Budapestről, Újvidékről, Kolozsvárról, Miskolcra, Piliscsabáról és Debrecenből is. De nagyon örülök e vállalkozásnak, örülök, hogy figyelmes összefoglalások mellett új kutatási eredményeket is olvashatok. A hiányok pedig ösztönözzenek még szorosabb szakmai együttműködésre. □

1800-TÓL 1919-IG

DEVESCOVI BALÁZS

A kötet szerkesztői:

Szegedy-Maszák Mihály,

Veres András

A szerkesztők munkatársai:

Jeney Éva, Józán Ildikó

927 oldal, 6000 Ft

Noha magától értetődőnek látszik, korántsem problémátlan *A magyar irodalom története* köteteit külön-külön tenni kritika tárgyává. Azért sem, mert a korszak tudós kutatója sem ért mindenhez (egyformán) a magyar irodalomból 1800-tól 1919-ig, ám főként azért nem, mert Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztői előszava kizárólag az első kötet elején áll, vagyis eszerint a három kötet kizárólag egyben olvasható és értékelendő. Másrészt viszont elenyésző számú olvasó fogja a három kötetet az elejétől a végéig átrágni, minthogy a célközönség, vagy másként szólva: a potenciális felhasználók – feltehetően elsősorban magyar szakos bölcsészhallgatók – irodalomtörténeti korszakokként veszik majd át a fejezeteket.

A magyar irodalom története kötetait legkézenfekvőbb a hagyományos irodalomtörténeti szempontból vizsgálni, vagyis azon gondolkodási mód felől szemlélni, amellyel a kötet alapjaiban nem foglalkozik, és amelyet talán meg is óhajt haladni. Ami itt következik, nem kis részben a *Spenót* III. és IV. kötetének összevetése a *Neospenót* II. kötetével, tehát két, alapjaiban eltérő irodalomszemlélet összevetése, és ezért sem nem kifejezetten szívmegelőítő, sem nem szép reményekkel kecsegtető feladat.

A *Spenót* gúnynévvel a Sötér István főszerkesztésében a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében készült és az Akadémiai Kiadónál 1964 és 1966 között – mára kevés kivétellel a közkönyvtári szabadpolcos példányokról rég eltűnt, zöld színű külső papírborítóval – megjelent, *A magyar irodalom története* című munkát szokás illetni. Megke-

rülhetetlen kézikönyv volt a magyar irodalom történetét 1945-ig tartalmazó hat kötet, és csak részben azért, mert abban a rendszerben, amelyikben kiadták, nem lehetett vetélytársa a felső szinteken jóváhagyott, hivatalos akadémiai irodalomtörténetnek. Nemhiába olvasható és tölthető le 2004 decembere óta az egész munka a Magyar Elektronikus Könyvtárból, ráadásul az Arcanum Kft. az eredeti megjelenés negyvenéves jubileumán, 2006-ban úgy döntött, érdemes megjelentetni (a *Sóska*, az 1945 és 1975 közötti időszakot tárgyaló kötetek anyagával együtt) CD-ROM-on. A kiadványt a leghatározottabban példátlanul hirdették, olyan munkaként, amely értékelésük szerint a „magyar kézikönyv-piacon továbbra is versenytárs nélkül áll”, illetve amelyről „tárgyilagosan megállapítható, hogy az adott történelmi korszakban, az adott cenzurális feltételek között a szerkesztők és a szerzők a lehető legtöbbet hozták ki az anyagból, a lehető leginkább ragaszkodtak a tudományos tárgyilagossághoz és a lehető legkevésbé engedtek a politikai nyomásnak. (A *Sóska* megjelenése ezért is húzódott olyan sokáig.)

7 ■ http://www.arcanum.hu/kiadvanyok/irodalom/a_magyar_irodalom_tortenete_spenot_soska.html

8 ■ Vö. Bojtár Endre (továbbá: Barabás András, Czeglédi András, Kovács János Máttyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos): Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) / *A magyar irodalom története*. 2000, 2007, november, 59. old.

9 ■ Még a külsődleges, terjedelmi szempont sem segít, hiszen a kötetek nem pontosan egyforma terjedelműek: az első kötet 52 fejezetből áll és 703 oldalas, a második 73 fejezetből és 927 oldalas, a harmadik 68 fejezetet tartalmaz és 922 oldalas.

Diákok és kutatók több nemzedéke használta és használja alapvető kézikönyvként.”⁷

A magyar szakos egyetemi hallgatóknak még a kilencvenes évek első felében is alig volt olyan vizsgájuk, amelyhez ne a *Spenót*-ot használták volna alapvető kézikönyvként a felkészüléshez (mikor kiinduló, mikor záró, olykor kizárólagos szöveggént). Sokszor a minimumként előírt szakirodalmon túl (olykor per se helyette) valóban nem volt más választás. Híába, hogy eltűnt az ideológiai cenzúra, amely legszörvösebben letiltotta volna a régebbi irodalomtörténeti összefoglalásokat, egy-egy vizsgára készülve nem volt nagyon sem idő, sem mód átolvasni őket, így Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt, Pintér Jenő, netán Bodnár Zsigmond vagy Ferenczi Zoltán összefoglalásait legfeljebb egy recepciótörténettel mélyebben foglalkozó tudományos diákköri dolgozat írásakor forgatták az érdeklődőbbek. És nemcsak még mi, a rendszerváltás utáni első egyetemista generáció tagjai készültünk a *Spenót*-ból. Átkerülve a tanári asztal másik oldalára lett számomra világos, hogy az az oktatási rendszer, amelyben diplomát szereztem, és amelyet csak néhány éve, a bolognai rendszer bevezetésével váltottunk le, tulajdonképpen és alapjaiban a *Spenót*-ban lefektetett szisztéma szerint működött, és kérte számomra az ismereteket.

Használtuk tehát a *Spenót*-ot, de korántsem osztottuk a tudományos tárgyilagosságról, a politikai nyomásnak való ellenállásról az Arcanum ismertetőjében megfogalmazott megállapítást. Éppen hogy azzal voltunk tisztában, ezt hagyományozták ránk a felettünk járók, ezt hallottuk egyik-másik tanárunktól, hogy a *Spenót*-ban olvashatók csak hozzávetőleg fogadhatók el hitelesnek. Egész pontosan úgy tartottuk, minél távolabbi korról szól egy fejezet, annál több érvényes mondanivalót hordoz, vagyis majdnem gond nélkül megállja a helyét a régi magyar irodalomról szóló két első kötet anyaga, érdemes megszűrni a felvilágosodás és a reformkor irodalmát áttekintő harmadik, illetve a XIX. század második felének irodalmával foglalkozó negyedik kötet anyagát, és kellő fenntartással kell kezelni a XX. század első felének irodalmát áttekintő két utolsó kötetet (a *Sóskár*-ról jobb, ha hallgatunk).

A *Spenót* koherens egész. A szövegeket viszonylag kevés szerző írta, a III. és IV. kötetet együttesen 27 ember, a munka egyetlen intézmény keretein belül készült. A maga módján alighanem a magyar irodalom létező legteljesebb listáját nyújtja, külön fejezet tárgyalja a legnagyobb szerzőket, de megismertet a másod- és harmadrangú szereplőkkel, és szól az irodalmi és társadalmi folyamatokról, intézményekről is. A kötetek megállnak önmagukban is, mivel mindegyik egy-egy nagy korszakot tárgyal, és mindegyik elején a bevezetőben a szerkesztő elmagyarázza a kötet tárgyát és beosztását. Ráadásul a *Spenót* a tartalomjegyzékben is világosan leképzett, impozánsan megalkotott, kerek történetet reprezentál.

Bizonyos (felszínes és lényegét tekintve téves) szempontból *A magyar irodalom története* a *Spenót* utódjának

látszik. Hogy mást ne mondjak, ez a munka egyelőre – kézenfekvő módon – a *Neospenót* nevet kapta. Valójában azonban lényegesen több az, ami elválasztja e két kézikönyvet egymástól, mint ami összeköti. Szegedy-Maszák Mihály már előszava első bekezdésében rögzíti, hogy az új irodalomtörténet célja egészen más, mint a *Spenóté* volt. Nem ad elő egyetlen összefüggő és egyetlen elvnek alárendelt, üdvtörténet benyomását keltő történetet (mint tehát ezek szerint a *Spenót*), ámde sok, eltérő beszédmódú és – ami még fontosabb – különböző célulvőség szellemében gondolkozó szerző tanulmányát tartalmazza. Ebből következőleg hangsúlyosan több történetet mutat be: „Míg a korábbi irodalomtörténetek általában egyféle célulvú folyamatot igyekeztek figyelemmel kísérni, ez a munka olyan célulvőségeknek a kölcsönhatásával számol, amelyek között olykor feszültség, sőt akár még ellentmondás is érzékelhető.” Ezenkívül a főszerkesztő szerint a régi munka mentes az irodalomelmélettől, az újnak viszont lényegi jellemzője az elméleti tudatosság: „Akkor még lehetett úgy összefoglalást készíteni a magyar irodalmi örökségről, hogy a szerzők kevésbé próbálták érvényesíteni a nemzetközi irodalomtudomány korabeli szempontjait. Az itt olvasható három kötetes munkának viszont az a fő jellemzője, hogy egy sor olyan irányzat tanulságait veszi tekintetbe, amely döntő hatást tett az irodalom értelmezésére a legutóbbi száz év során.” (I. köt., 11. old.)

A magyar irodalom története közös intézményi háttér nélkül készült (noha a kötetek megjelenését a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta), és lényegesen több szerző írta (csak a második kötetét 42). A látszatát sem kelti annak, hogy a magyar irodalom összességét szeretné bemutatni, nem akarja a magyar irodalom valamennyi szerzőjét és jelenségét tárgyalni, de akár csak érinteni sem. Olyan szöveggyűjtemény, amely első sorban, de nem kizárólag a magyar irodalom jelenségeit tárgyaló tanulmányokat közöl: számtalan kiváló műelemzést, egy-egy író, költő pályájának egészét átfogó ismertetést, illetve remek művelődéstörténeti, kultúratudományi (néprajzi, film-, sajtó-, művészet- vagy zenetörténeti stb.) írásokat hoz egy fedél alá. Egyetértek azzal a véleménnyel, amelyet már mások is megfogalmaztak: a cím egyik szava sem állja meg a helyét, a *Neospenót* nem a magyar irodalom történetét nyújtja.⁸ Még a három kötet együtt sem, de egy-egy kötet talán még kevésbé.

A magyar irodalom története nem tűnik konzekvensnek: az első és a harmadik kötet fedelén egy-egy író, Balassi Bálint, illetve Kosztolányi Dezső fényképe látható, a második fedelére azonban Széchenyi István képe került, akire az utókor elsősorban politikusként emlékezik. Az első kötet címe szerint a kezdetektől 1800-ig tart, a második 1800-tól 1919-ig, és a harmadik 1920-tól napjainkig. Az első határponthoz ember legyen a talpán, aki elfogadható tartalmi érvekkel tud szolgálni.⁹ 1800-hoz némi tűnődés után eszünkbe juthat a századforduló mint semleges időpont magya-

rázatul, ám ezt is el kell vetnünk, hiszen a második határpont nem a következő századforduló, hanem 1919. A másik oldalról nézve 1919 kitüntetett történelmi dátum, és alighanem csak ezen minősége következtében vált irodalomtörténeti határponttá is. 1919 továbbá azért lett irodalomtörténeti határpont, mert a *Spenót*-ban így szerepel, érthetetlen azonban, hogy a *Neospenót* miért éppen ezt őrizte meg, miért nem 1905-öt, amellyel a *Spenót*-ban a XIX. század második felét tárgyaló IV. kötet zárul.¹⁰

A hagyományos irodalomtörténeti tagolásban a felvilágosodás, a reformkor és a XIX. század második felének irodalma évszámok szerint nagyjából 1772 és 1825, 1825 és 1848, illetve 1848 és 1905 közötti periódusokat jelent. *A magyar irodalom története* második kötetének időhatárai ezekkel a hagyományos intervallumokkal nincsenek beszélő viszonyban. A főszerkesztői előszó ismeretében hiba, ha megkérdőjelezük, a régebbi irodalomtörténetek által ránk hagyományozott határpontok miért lettek eltörölve. Ez ugyanis éppen az egyetlen célnak alárendelt üdvtörténet ezredforduló utáni elmesélhetetlenségének folyamánya: „Azok a felfogások – írja Szegedy-Maszácz –, amelyek a nemzetjellem szerves fejlődésének, a társadalmi haladásnak vagy akár a korábban túllépő modernségnek feleltették meg a magyar irodalom történetét, a már érvényüket veszített nagy elbeszélések (*grands récits*, *master narratives*) körébe tartoznak. Ez a fölismerés indokolja, hogy sem a korszakot, sem az egyéni életművet ne tekintsük rendezőelvnek, vagyis a magyar irodalmat töredezett örökségként mutassuk be.” (I. köt., 14. old.)

Még ha tisztában vagyunk is azzal, hogy ezek az évszámok több mint fenntartással kezelendők, nincs korszak, amely egyik pillanatról a másikra venné kezdetét, illetve fejeződne be, helyesebb ezeket folytonosságként is és fordulatként is számon tartani, és célravezetőbb a jelenségeket többirányú folyamatok részeként vizsgálni, oktatni és tanulni – akkor is feltűnő, hogy *A magyar irodalom története* mennyire rossz viszonyban van a hagyományos irodalomtörténeti tagolással. A felvilágosodás irodalmát tárgyaló fejezetek részint az első, részint a második kötetbe kerültek, és igazán nem mondhatók soknak: összesen hét meg három, de maximum kétszer hét rész foglalkozik ezzel a korszakkal. A bizonytalanságot az indokolja, hogy a reformkor irodalmát 1825-től szoktuk datálni, de kétség nélkül ide számítjuk Kisfaludy Károly munkásságát, némileg határátként tartjuk számon az ő szerkesztésében, 1821-ben megindult *Auróra* című almanachot, továbbá Kölcsey Ferenc is vitán kívül reformkori szerzőként van elkönyvelve, így aztán a második kötet utolsó felvilágosodás kori irodalommal foglalkozó fejezetének Tolcsvai Nagy Gábor a nyelvi és irodalmi ízlésvitáról szóló kiváló írását számíthatjuk. Nem találjuk sokkal jobb helyzetben a reformkor irodalmának bemutatását sem. Ezzel a korszakkal összesen 18 fejezet foglalkozik – a második kötet döntő része (43 fejezet) az 1850-től kezdődő

időszak irodalmát értékeli. Ennek fényében is érthetetlen, miért éppen Széchenyi István került a kötet borítójára – akkor már szerencsésebb lett volna Arany Jánost választani, hiszen ő az egyik legismertebb irodalmi szereplőnk, ennek a korszaknak reprezentatív alkotója, és ráadásul munkáival öt tanulmány (Szilágyi Mártoné, Tarjány Eszteré, Kappanyos Andrásé, S. Varga Pálé és Kállay Gézáé) foglalkozik.

A magyar irodalom története-ben olvasható fejezetek mindegyikében valamely évszámhoz kapcsolható esemény – egy szöveg vagy intézmény megszületése, egy könyv megjelenése, egy pályadíj vagy egy állás elnyerése stb. – szolgáltatja a kiindulópontot. A kötetekben a fejezetek látszólag objektív elv – az időrend, a pusztá kronológia – szerint követik egymást. Némileg azonban ront ezen a szerkesztési elven, hogy a kötetekben az évszámok a hozzájuk tartozó rövid magyarázattal csupán a fejezetek alcímében lettek feltüntetve, és ráadásul csak a tartalomjegyzékben, illetve a lapok fejlécein, a fejezetek kezdőoldalain nem. (A munka hálózati változata, a *Villanyспенót*, illetve *Wikispenót* névre keresztelt hálózati tankönyv, amely nem a kötetekben hirdetett <http://www.f-book.com>, hanem a <http://irodalom.elte.hu/villanyспенot/> cím alatt érhető el, ezt a hibát kijavította, itt a tartalomjegyzék a fejezetek címének első elemévé tette az évszámokat.) Súlyosabb gond, hogy olykor kimaradnak évek, máskor pedig megkérdőjelezhető, az adott évnél miért éppen az az esemény lett a választott kiindulópont, főként mivel maguk a fejezetek magától a választott évszámtól feltűnően gyakran eltérnek (olykor az időben mindkét irányba).

A legfeltűnőbb, hogy az első kötet csupán a borító címe szerint tart 1800-ig, az utolsó tárgyalt évszám valójában 1792 (és ezért egész nyugodtan kerülhetett volna a kötet címébe 1800 helyett 1799, a második kötet pedig valójában 1917-el zárul), nagyobb intervallum (huszonkilenc év) hiányzik az első kötetben 1772 előtt, egy-egy, olykor három-négy év pedig számtalan alkalommal kiesik. Nem egészen világos, mi indokolja a folytonosság hiányát. A főszerkesztői előszó megengedi, hogy arra gondoljunk, a kánon átírásának szándéka volt a munka célja: „Az szerepel e vállalkozásban, amit a létrehozói a jelen távlatából fontosnak vélnék.” (I. köt., 14–15. old.) A következő mondat ugyanakkor az esetlegességnek enged magyarázó szerepet: „A hiányok legalábbis részben arra vezethetők vissza, hogy némely kérdéskörök megvilágítására nem akadt megfelelő szerző. A felkérésnek sem tudott mindenki eleget tenni, és az is előfordult, hogy némely elkészült fejezetet nem tudtunk közölni.” (uo., 13. old.)

10 ■ Nem kevésbé logikátlan, hogy az első és a második kötet közti váltásnál megismétlődik az 1800-as évszám, ámde a második és a harmadik kötet közti váltás két egymást követő évszámmal (1919 és 1920) történik.

11 ■ Mit tud másként? Kerekasztal-beszélgetés *A magyar irodalom története* című munkáról. *Korunk*, 2008. május, 26. old.

Az nemegyszer meglepő, miket nem vélték a létrehozók a jelen távlatából fontosnak. Ha például arra gondolunk, a viszonylag közelmúltban deKONferenciát szenteltek a Kármán Józsefnek tulajdonított *Fanni hagyományai* című, az *Uránia* 1794 és 1795-ben megjelent három kötetében napvilágot látott szövegnek, Vörösmarty Mihály 1830-as *A' Rom* című kiséposzána, illetve Arany János 1851-es *A nagyidai cigányok* című elbeszélő költeményének, furcsállnunk kell, hogy egyik mű sem kapott önálló értékelést, történetesen egyik időpont sem szerepel a kézikönyvben. Legalább ennyire meglepő, hogy hiányzik például 1823, Kölcsey Ferenc *Hymnus* című költeményének keletkezési éve, holott ez az időpont a magyar kultúra napja révén még a tágon vett művelt közönség által is ismert lehet. Vagy kimarad 1847, amely Eötvös József a mai értékelés szerint legjelentősebbnek és egyben legjobbnak tartott regénye, a *Magyarország 1514-ben* megjelenésének éve, pedig ráadásul ugyanezen évben jelent meg Kemény Zsigmond első történelmi regénye, a *Gyulai Pál* is, illetve például a Nemzeti Múzeum építése is ekkor fejeződött be. Noha az nem igaz, hogy egy szó sem olvasható ezen művekről a kötetben, az azért kétségtelen, hogy mindaz, amit a kötet végén található címmutató segítségével találhatunk, lényegesen nehezebben szedhető össze, és egyértelműen kevesebb annál, mint ami akkor lett volna olvasható, ha már eleve évszámmal jelezve, önálló értékelést kaptak volna e művek. Miért éppen 1825-nél, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása időpontjánál szerepel Csorba László *Széchenyi István és a modern politikai irodalom kezdetei* című szövege, és miért nem 1830-nál, a *Hitel* megjelenésénél? 1844-nél miért Petőfi Sándor kötetéről olvashatunk, miért nem kapunk inkább egy *János vitéz*- vagy *A helység kalapácsa*-elemzést? Gángó Gábor Eötvös egész életpályáját méltató írása miért éppen 1854-nél kapott helyet, amikor *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (ráadásul annak második kötet!) megjelent? A kérdések hosszan sorolhatók, a gond talán így is látszik: sokszor önkényesnek tűnik mind az időpontok kiválasztása, mind az évszámokhoz rendelt magyarázat.

Aligha méltányolható kellően *A magyar irodalom története* második kötetének sokszínűsége, az, hogy számos, az irodalomtudománytól többé vagy kevésbé távol álló területet ölel fel (noha kétségtelenül elég eseten, miket emel be, és éppen ezért nagyon célszerű lett volna erre is reflektálni az előszóban). Azon irodalomközeli témaköröknek, amelyek a *Spénót*ban is helyet kaptak, itt kétségtelenül jobb és értékesebb előadását olvashatjuk. Ilyen például a színház-történet (Imre Zoltán és Kerényi Ferenc írásai), Tolcsvai Nagy Gábor remek áttekintése a nyelvújítási harcokról, Szajbély Mihály kiváló dolgozata a hazai könyv- és lapkiadás helyzetéről a felvilágosodás idején és a reformkorban. Feltétlenül dicsérendő, hogy az irodalomtudomány néhány újabb vizsgálati szempontja helyet kapott a kötetben. Kappanyos András a kanonizáció kutatási területébe vezet be Vörösmarty

Mihály *Előszó* című költeménye kapcsán, a fordításmélet problémáira nyújt rápillantást Kállay Géza írása Arany János *Hamlet*-fordítását elemezve. Ezek a tanulmányok azt jelzik, hogy a *Neospenót* hangsúlyosan nem csupán irodalommal kíván foglalkozni, de szélesebbre tárva érdeklődési körét, kultúratudományt, művelődéstörténetet művel. Ámbár nem egészen érthető okból, de Ritoók Zsigmond az ókortudomány alapításáról ír, Kósa László munkája a „Kis-Európa”-gondolat néprajzi megjelenését és alakulását mutatja be. Éppen ezért hiányzik fájón a kultusz kutatás e kötetből, mint arra már T. Szabó Levente is felhívta a figyelmet a kézikönyvről Kolozsváron tartott kerekasztal-beszélgetésen: sem Dávidházi Péter, sem Margócsy István, sem Takáts József – e terület három, talán legismertebb hazai képviselője – dolgozata nem szerepel a kötetben, és munkálkodásuk e vetületére utalás sincs. Bántóan hiányzik az irodalomtörténet és a társadalomtörténet érintkezési pontjainak Szilágyi Mártonhoz kapcsolható vizsgálata is. Ezért tűnik különösen furcsának, hogy a másodvonalbeli szerzők közül a kötetben egyáltalán nem szerepel Czákó Zsigmond, Lisznyai Kálmán vagy Pajor Gáspár neve (holott Szilágyi Márton alaposan foglalkozott velük), és csupán két mellékes megjegyzés erejéig találkozunk Kuthy Lajos nevével (holott Völgyesi Orsolya kismonográfiát írt róla).

A *Neospenót* lényegesen jobban ért a műalkotásokkal való foglalkozáshoz, mint a *Spénót*. Ezt fogalmazta meg a *Mit tud másként?* címmel folytatott kolozsvári kerekasztal-beszélgetésben Orbán Györgyi is: ott tényleg csupán az „irodalomtörténet elmesélésének rendelődtek alá a művek bemutatásai”,¹¹ itt viszont remek és ráadásul meglehetősen szövegközeli, nyelvközpontú műelemzések olvashatók, melyek például szép számmal sorolja fel Bojtár Endre is a 2000-ben megjelent bírálatában (és nyilván egyéni értéktételek szerint szaporítható, illetve átszabható a lista).

A magyar irodalom története korántsem paradigma-váltó mű, jószerevel egyáltalán nem tette feleslegessé a negyven évvel korábbi kézikönyvet. Ebből a szempontból ráadásul külön izgalmas, hogy maga a *Spénót* is, ha szabad ezt mondanom, sokat javult: ami rémisztően hatott benne a rendszerrel azonosulni képtelen olvasókban, az mára némi történelmi patinát kapott, vagy legalábbis nem tűnik rémisztőbbnek, mint bármely más régi szakszöveg. Marosi Ernő, az Akadémia alelnöke talán csak viccnek szánta szavait a második kötet bemutatóján, de sajnos nagyon igaznak látszanak: a kötet szakít ugyan elődjével, a *Spénótként* elhíresült hatékony irodalomtörténettel, annak előzetes ismeretét azonban mégis feltételezi: „spénót paradicsommal”. A potenciális felhasználónak először tisztában kell lennie a hagyományos irodalomtörténet egészével, meg kell tanulnia a *Spénót*ot, majd néhány ponton bónuszként hozzá kell vennie a *Neospenótból* megtudhatót. Az életműveket, a szerzők közti kapcsolatokat, tanítványi és mesteri viszonyokat, ellentéteket és barátságokat, írói csoportosulásokat, az

intézménytörténeteket és a mindezekhez tartozó időpontokat jobb híján továbbra is a *Spenót* alapján fogják a vizsgákra készülve megtanulni az egyetemisták. A *Neospenót* tartalomjegyzéke önmagában nem igazít el: ha valaki egy adott szerzőről vagy szövegről akar megtudni valamit, akkor segítségért csupán a mutatókhoz fordulhat, ezek viszont sajnos nem száz százalékgig megbízhatók (például Gángó Gábor Eötvös egész életművét tárgyaló dolgozatára nem kapunk hivatkozást Eötvös József nevével). A *Neospenó*ból főként alighanem a műelemzések fogják kiszorítani a

Spenót hozzájuk képest csupán felszínes ismertetőnek ható részeit. Továbbá valószínűleg az irodalomhoz közelebb álló, egyéb jelenségeket tárgyaló fejezetek, az eddig említettek mellett például Bécsy Ágnes költészet és kritika viszonyát, Onder Csaba Kisfaludy Sándor és Csokonai Vitéz Mihály kötetkompozícióját vagy Milbacher Róbertnek a népies és a póriás fogalmát tárgyaló írásait adják majd föl gyakorta szakirodalmként (és részben azért is, mert itt és így könnyebb hozzájuk férni, mint eredeti megjelenési helyükön és terjedelmükben). □

1919-TŐL NAPJAINKIG

FÖLDES GYÖRGYI

A kötet szerkesztője:

Veres András

A szerkesztő munkatársai:

Jeney Éva, Józán Ildikó

922 oldal, 6000 Ft

Közel sem magától értetődő feladat *A magyar irodalom története*inek csupán egyetlen kötetéről kritikát írni: az egész vállalkozás újszerűségéhez, szokatlanságához, pontosabban annak végiggondolásához képest, hogy miben áll, hogyan valósult meg, és mindezek fényében tartható-e az alapkoncepció, az egyes kötetek milyensége akár mellékkörülménynek is tetszhet. Jobban belegondolva azonban feletébb izgalmas dolog, hiszen ekképpen ez a három egységből álló kritika – kicsit hasonlóan egyébként a *2000* című folyóirat „sokkezes” *Margináliá*hoz¹² – több befogadó szemszögéből láttatja majd a könyvet, többféle igazságot érvényesít, s ezzel mintegy tükröt is tart e kézikönyv pluralizmusának.

Akár persze már itt is megállhatunk, vagyis a kötetbeosztás (a kezdetektől 1799-ig, 1800-tól 1919-ig, 1919-től napjainkig) kérdésénél. Először is, bizonytalankodjunk egy kicsit: teljesen nyilvánvaló, hogy kétszáztíz ívet képtelenség egybekötni, vagyis fizikai értelemben mindenképpen kötetekre kellett szedni a könyvet. De miért éppen így? Az még világos – hiszen a harmadik kötetbe pusztán nyolcvanöt év fért bele –, hogy ez esetben nagyon határozottan érvényesült az a „műzeumellenes” szemlélet, miszerint a közelmúlt és a jelen produktuma mégiscsak sokkal fontosabb, mint a múlté: hogy itt érdemes feltárni a kisebb mozgásokat, megrajzolni az apróbb részleteket, itt van értelme az eddigi kánon több ponton való megingatásának, illetve a még csak éppen felszejlő jelenségek, netalán folyamatok finom kezű felvázolásának.

De a keretvázszámok korszakokat is jelölnek egyben? A szerkesztők különböző megnyilvánulásából (elő-

szó, interjúk) úgy tűnik, nem gondolkoznak szigorúan vett korszakokban, hiszen mesterséges, megkonstruált egységeknek tekintik őket. (Legfőképpen pedig azt próbálják elkerülni, hogy az irodalom „menetét” valamiféle üdvtörténetnek rendeljék alá, ezzel is szembefordulva az elődben, az úgynevezett *Spenót*ban érvényesülő és mára valóban idejétmúlttnak számító irodalomtörténet-írói koncepcióval. Ez utóbbi mű ugyanis nemcsak politikai értelemben elavult, illetve nemcsak azért, mert történetmondása teljesen átideologizált, hanem mert egyetlen határozott *télosz*-ra rámutató történetet beszél el, s mindezt *unisonó*ban – még ha nem egyetlen és teljesen egységes szövegben is, hiszen a „vájtfülű” közönség még itt is képes felfedezni az egyes fejezetirók koncepciójában tapasztalható árnyalatnyi eltéréseket.) A mostani vállalkozás szerkesztői mintegy szétrobbantották az időt, mint ahogyan szétrobbantották az ítéletet mondó instanciát is: kontinuos folyamat helyett pontok sorozatának láttatják az irodalom múltját, ezt pedig többféle nézőpontból és többféle hangon tárják elénk. Az itt található szövegeket a szerzők irodalmi vagy kultúrtörténeti események „apropóján” írták – ki így, ki úgy, tapadva ehhez az időponthoz, vagy elszakadva tőle, azaz kiterjesztve egy adott problémára, vagy valamely kisebb folyamat részesének tekintve – s ez a füzérszerű szerkezet természetszerűleg széttartja ezeket a (mondjuk ki bátran) tanulmányokat. Tegyük hozzá, talán szerencsésebb is ez a megoldás, mint a többé-kevésbé mintául szolgáló Hollier-féle vállalkozás, mert ott a

12 ■ Bojtár Endre és mások: i. m.

történelmi évszámokhoz kötés végképp az irodalmon, sőt az esztétikai szférán kívülre helyezi az egyes írások kiindulási pontját.

Tehát a harmadik kötet kezdő évszáma (1920) a szerkesztői nyilatkozatok fényében elvben nem korszakküszöb. S abban az esetben nem is az, ha szigorúan irodalmon belüli szempontokat érvényesítünk: semmiképp sem lehet például a modernség kezdetének tekinteni, hiszen az Magyarországon 1890 körülre tehető. A korszak legfontosabb orgánuma, a *Nyugat* 1908-ban indult, de a folyóirat első tizenkét éve még az előző egységbe került; 1915-ben pedig már megjelent Kassák első lapja is, *A Tett*. Egyszóval látszólag inkább egy történelmi dátum, Trianon évszáma a határkő (s valóban, a felüti fejezetet egy történész, Romsics Ignác írta egy másik történész, Szekfű Gyula rómszólól, a *Három nemzedékről*, *A „katasztrófa” okai, avagy „a mohácsok és trianonok története”* címmel.) Annyi viszont kétségtelen, 1920 után alapvetően megváltozott a magyar irodalom képe is: a határok beljebb kerülésével az országon kívül reked számos jelentős alkotó és intézmény; sokan külföldre távoznak (például a Vasárnapi Kör számos tagja, az avantgardisták, továbbá a *Nyugat* arculatát nagyban meghatározó Ignóty és Hatvány); az első világháború radikálisan megváltoztatta sok, meghatározónak tekinthető nyugatos szerző – például Babits – alkotói koncepcióját; a fentiekből is következően a *Nyugatban* némileg más, etikaibb jellegű szerkesztői szemlélet uralkodik; Ady halott; 1922-ben tűnik fel a líra képét alapvetően árajzoló József Attila és Szabó Lőrinc; s végül, de nem utolsósorban – mint arra Derék Pál rámutatott – a magyar avantgárd voltaképpen csak 1920 körülről tudott elszakadni attól a világnézeti szemlélettől, amely útjában állt a valódi avantgárd sajátosságok (a szubjektum teljes felbomlása, montázsszerűség, deszermiotizáció) érvényesülésének. (Ez utóbbi szempontot tekintve az is árulkodó, hogy a második kötetben szinte említés sem esik az avantgádról, a harmadik részben viszont igencsak hangsúlyos szerepet kap.)

A kötetet mint egységet tehát egy alapvetően történelmi évszám határolja le, amely viszont az irodalmiságon belül is – mind az intézményrendszer, mind poétikai jellegzetességeit tekintve – változásokat hozott. Mindettől függetlenül ott kísért a kérdés, hogy ez a primer értelemben mégiscsak irodalmon kívüli szempontot figyelembe vevő elválasztás, s ezzel együtt a történelmi fejezettel való indítás éppenséggel nem egyfajta szándékolt esetlegességre mutat-e: tudniillik, hogy a szerkesztők esetleg mégiscsak kerülni akarták a látszatot, hogy határozott irodalomtörténeti korszakküszöböt feltételeznének a XIX. század utolsó évtizedében vagy mondjuk a *Nyugat* megszületésekor.

A kötet írásai egy-két kivételtől eltekintve mégis alapvetően irodalmi dátumokhoz kapcsolódnak, amelyek többnyire művek keletkezési időpontjai, illetve más, például az irodalom intézményrendszeréhez vagy éppen attól hangsúlyozottan elkülönülő „meta-

intézményhez” köthető események (folyóirat- vagy lapszámmegjelenés, konferencia, színházi bemutató, illetve happening stb.) évszámjai.

Éppen a fent említett kivételeknek köszönhetően az egyéb humán tudományok, a többi művészeti ág, illetve a politika is jelentős teret kap az elemzésekben, s bár ekképpen egyfajta kultúrtörténet is világosan kirajzolódik az olvasó számára, ezeket a fejezeteket – ha áttételesen is – mégiscsak az irodalomhoz fűződő kapcsolatuk tartja össze. Így aztán többnyire ezek sem valódi kivételek, még ha nem immanensen beszélnek is az irodalomról – mert hát a pluralista szemlélet szerint az intézménytörténet, az irodalompolitika (továbbá az irodalom referenciális oldalának, például politikai vetületének) vizsgálata vagy az összehasonlító elemzés is bőven befér az irodalomtörténet(einek) keretei közé. (Az avantgárd és a neoavantgárd esetében pedig azért is releváns a kitekintés az irodalom határain túlra, mert ezek összművészetet akartak létrehozni, új – köztes – irodalmi és képzőművészeti médiumokat használtak, és teljesen átjárhatóknak vélték az élet és a művészet közötti határokat.) Számomra tehát egyértelműen megalapozottnak tűnik a koncepció ezen nyitottsága, még ha akad is olyan fejezet, amelyet talán mégsem vettem volna fel a kötetbe. Enyhe túlzásnak gondolom például a két néprajztudományi vonatkozású szöveg szinte egymás utáni szerepeltetését, különösen, hogy a második által tárgyalt írás (Győrffy István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*) csak indirekt módon kapcsolódik az irodalmi gondolkodáshoz.

Aránytalanság persze másféle is akad: egyes szerzők, egyes jelenségek „túlreprezentáltak” tetszenek, s vannak szemet szűrő hiányok is. Persze ez-az kimarad minden hasonló jellegű vállalkozásból, de ez a kísérlet szinte magára mutogatva vállalja a hézagokat: Tóth Árpád vagy Juhász Gyula nem szerepeltetése nyilván több egyszerű véletlennél (róluk sem itt, sem az előző kötetben nincs írás). A szerkesztők nyilatkozata szerint egyszerűen arról van ugyan szó, hogy e két költőről nem született elfogadható minőségű szöveg, de az a gyanúm, hogy a beletörődés ebbe mégis egyfajta véleményt tükröz. Amúgy pedig: ha róluk nem szól egyetlen írás sem, vajon méltányos-e, hogy a már említett folklorista Győrffy főszerepet kapjon két tanulmányban is? Vagy kicsit összemérhetőbb alakokat keresve: ha az olvasó – éppen az egyik szerkesztő, Szegedy-Maszák Mihály jóvoltából – megismerkedhet Tibor Fischer teljes írói munkásságával, akkor... – nos, nemcsak hogy Agota Kristoféval miért nem, de Parti Nagy Lajoséval, Kukorelly Endrééval, Garaczi Lászlóéval, Kemény Istvánéval (stb. stb.) vajon miért nem? Vagy egyetlen szöveget tekintve: a kortárs írók prózájában az önértelmezés alakzatait vizsgálva a valóban fajsúlyos Rakovszky Zsuzsa-regény, *A kigyó árnyéka* mellett miért Köves Viktória és Forgács Zsuzsa írásait elemzi Zsadányi Edit, s miért nem Tóth Krisztina ezeknél talán mégiscsak erősebb *Vonalkód* című novelláskötetét? A sor hosszan folytat-

ható. Tudjuk, nemsokára elkészül a lényegesen terjedelmesebb és majd azután is nyilván folyamatosan bővíthető internetes változat Horváth Iván szerkesztésében, de egyrészt kérdéses, hogy ha marad az alapfelfogás, pótoltnak-e éppen ezek a „hiányok”, vagy pedig egyéb, amúgy érdekes és fontos témák kapnak inkább szerepet, például a már előre beharangozott külföldi recepció. Másrészt a könyv mint olyan már elkészült, könyvesboltokban kapható, és a könyvtárakban a szabadpolcra leemelhető.

Egyszóval, az olvasóban végig ott motoszkál a kérdés: valóban csakis az előre elhatározott esetleges alakította volna az egészet? Tudniillik nemcsak arról lett volna szó, hogy nagy elbeszélés hiányában a kis elbeszélések meséltetnek el, hanem arról is, hogy azt is csupán a véletlenek alakítják, melyek lesznek ezek? Vagy a szerkesztői szándék ennél mégiscsak erősebb volt? Vélhetőleg igen. Egyfelől megemlíthetnék valószínűleg nagyon tudatos tendenciákat is. Az eddig némileg háttérbe szorult avantgárd és a neoavantgárd, illetve a határon túli magyar irodalom rendkívül hangsúlyosan van jelen a kötetben; a politika és az irodalom összefonódásait (s ezekkel együtt a XX. század intézménytörténetét) nagyon világosan megrajzolja a fejezetek egymásutánja.

Valószínűleg koncepciózusan emelődik e szűkre szabott század fő alakjává Kosztolányi Dezső, míg elhalványul (csak az előző kötetben szerepel pályakezdő íróként) Móricz; s Babitsnak is csak jórészt az irodalomtörténete említettik meg ebből az időszakból. Az már inkább a (persze tudatosan vállalt) szerkezeti sajátosságokból következik – tudniillik abból, hogy mivel az „irányító” évszámok túlnyomó többsége bizonyos alkotások keletkezési dátuma, rendkívül gyakori az elemző jellegű, vagyis a kifejezetten műhöz rendelt fejezet –, hogy az egyes munkásságokon belül többnyire csak egy-egy alkotás domborodik ki, és kihullik sok jelentős szöveg. Így marad ki például az egyébként kiemelt helyen szereplő Kosztolányi életművéből is az *Édes Anna*, a *Néró*, a *véres költő*, az *Aranysárkány* és a versek túlnyomó többsége. József Attila *Eszmélet*-tel érdekes módon két szöveg is foglalkozik (Tverdota György és Szegedy-Maszák Mihályé), s bár a másodikkal lényegesen nagyobb ambíciói vannak – voltaképpen világirodalmi összefüggésrendszerbe helyezve szeretné felvázolni a líratörténeti modernség arcait –, amikor József Attila életművének központi darabjává emeli a verset, számos szöveget és revelatív problémát koncepciózusán kiejt a vizsgálatból. (Az alapfelfogás sok nézőpontú voltát egyébként remekül demonstrálja már csak a fenti különbség is, vagyis a két szöveg vizsgálódási körének eltérése, ráadásul még Tverdota György tanulmányának legfőbb téje, hogy bebizonyítsa az *Eszmélet* széttartó voltát, versciklus-jellegét, az ikertanulmány írója a vers vagy versciklus dilemmájában tudatosan nem foglal állást). Nemes Nagy Ágnes esetében éppen ellentétes jelenység figyelhető meg, mint a József Attila-fejezetekben: neki csak mint az *Újhold* egyik prominens alakjának

jut hely (a fejezetet vezérlő évszám a lap indulásának időpontja, 1946), lírájának poétikai sajátosságait így aztán gyakorlatilag életművének összefoglaló bemutatásával, azaz mindössze egy oldalon tudja tárgyalni a folyóirat történetével, illetve korabeli recepciójával foglalkozó fejezetszerző, Erdődy Edit. Németh Lászlónak – amúgy vitatható értékű – esszéírói munkásságát két szöveg is érinti (szerzők: N. Horváth Béla, Szirák Péter), viszont szépprózájának két, szerintem eminens darabját, a *Gyászt* és az *Iszonyt* nyilvánvalóan szándékosan hagyják ki a szerkesztők.

A kérdés ezek után adja magát: ha Németh László szépirodalmi munkássága nem ér meg egy tanulmányt, értekező jellegű írásait viszont számos kritika érheti, akkor miért kerül be ennyire hangsúlyosan a kötetbe? Vagyis, mondhatnám másképp, miért kerül be – miért szándékozzák bevenni – a kánonba? Furcsa egy „állatfajta” ugyanis egy posztmodern koncepciójú kézikönyv. Hiába ugyanis az esetlegességekre is ráhagyatkozás és a könyv szerkezetéből következő sajátosságok (mely momentumok persze egy erős koncepció részei), világosan látszik, hogy *A magyar irodalom története* valamiféleképpen kánonmódosítási törekvésekkel is fellép. A fentebb megemlítettteken – a hiányokon, illetve az avantgárd és a határon túli irodalom szerepének megerősítésén – kívül például megemlíthetjük, hogy Szabó Dezsőtől a nagyközönség által kevésbé ismert, bár a szakirodalomban azért fontos műként jegyzett *Feltámadás Makucskánt* elemzi Veres András mint a „Bethlen-korszak művészileg is jelentős, szellemes satíráját” (és ennek keletkezési évszáma lesz a szöveg központi dátuma); ugyancsak Veres András neve áll azon fejezet mellett a tartalomjegyzékben, amely a ponyvairó Rejtő Jenőt – voltaképpen teljes joggal – felveszi a klasszikusok közé; szintén árulkodó a két (!) Márai-fejezet egyikének a címe: *Az (el) ismeretlen remekmű* (a szóban forgó regény az 1970-es *Ítélet Canudosban*, az írás szerzője a nemrég elhunyt Lőrinczy Huba). A leghatározottabb állásfoglalás – amely szót emel a jelentős műveket létrehozó határon túli alkotók elszigetelődése, provincialitásba szorulása ellen – kétségkívül az önéletrajzi regény módosított számba vevő Szilágyi Zsófia tollából születik, hiszen ő a közelmúlt kánonjának megdermedését valós veszélynek ítélve ekként zárja fejezetét: „Az önéletrajzi regény hagyományának az *Egy családregény végéből* kiinduló újraolvasásakor Ferdinandy vagy Balázs Attila prózáját tárgyalni kétségtelenül a kánon felülvizsgálataként is felfogható kísérletnek tűnik. Miközben a magyar irodalom hetvenes években tapasztalható, kényszerű széttagoltsága napjaink perspektívájából nem hozható helyre, ráadásul tudomásul kell vennünk, hogy min-

13 ■ A belső idézet forrása: Szegedy-Maszák Mihály: A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban. In: uő: *Minta a szónyegen. A műértelmezés esélyei*. Balassi, Bp., 1995. 76–89. old.

14 ■ Az új irodalomtörténet „felölt” könyv akar lenni. Várkonyi Benedek beszélgetése Veres András szerkesztővel. *Magyar Tudomány*, 2007. 4. szám, 502–509. old.

den kánon »a hagyomány terméke, bajosan hozható létre pusztán egyéni akarattal [...]«,¹³ azt sem felejtethetjük el, hogy mindig a kánon megmerevülése itéli kihalásra a műveket.” (728. old.)

A pre- és poszttextusokból, azaz az interjúkból és a bevezetőből úgy látszik, a szerkesztők valamiképpen egyfajta köztes (mondjuk úgy: pragmatikus) álláspontot képviselnek ez ügyben. Egyfelől nyilván azért is gondolják lényegesnek a könyv pluralizmusát, mert így biztosan elkerülhetik az elavultnak ítélt teleologikus szemléletet, és mert meggyőződésük, hogy a posztmodern korban a kánont nem egységesnek, csakis *bricolage* szerkezetűnek, összehordottnak feltételezhetjük. Veres András kifejezetten egy újabb kánonmerevülés lehetőségét igyekszik kizárni: „Az új irodalomtörténet szerkesztőinek eredendően pluralista felfogása kizárja a kanonizálásra törekvést. Öszintén remélem, hogy munkánk nem válik ebben az egységesítő, kizárólagos értelemben újabb kánon alapjává.”¹⁴ Szintén árulkodó e téren, amit Szegedy-Maszák Mihály Szerb és Babits irodalomtörténeteiről szóló írásának konklúziója mond a kánonok változékonyságáról. Az általa írt bevezető viszont arra is utal, hogy – bár az idézetben a „szerző” szó szerepel – a szerkesztők azért mégiscsak tevékeny részt vállaltak az anyagok szelektációjában: „Valaminek a szerepeltetése vagy mellőzése ezúttal nem rejt magában értékítéletet.» Nem próbálkozunk hasonló mentegetőzéssel. Azért sem, mert az egyes fejezetekben megvilágított kérdéskörök szigorú válogatásra engednek következtetni. Úgy fogalmazhatunk: az kerül szóba, amit e munka szerzői lényegesnek vélnek a magyar örökség megőrzése szempontjából. Amiről nem esik szó, azt kevésbé fontosnak gondolják.” (I. köt., 14–15. old.) Továbbá az is kiderül az előszóból, hogy a válogatási kritériumokat a külföldi recepció intenzívebbé és jobbá tételének szándéka is alakította: úgy szeretnék átalakítani a magyar örökség szerkezetét, hogy Európa és a világ örökségébe könnyebben épülhessen be. (Innen egyébként Tibor Fischer munkásságának bemutatása is: mint-hogy angolul ír, s az angol nyelvű piac a legszélesebb, az író magyarországi népszerűsítése közvetett módon magával hozhatja külföldi „futtatását” is.)

Nos, sejtésem szerint egy ehhez hasonló, noha sok szerző véleményét is tükröző munkának valamiképpen alakítani kell a kánont (vagy inkább azt írom némileg megengedőbben: kánonokat). Hiszen alkotóink reményei szerint a felsőoktatásban kézikönyvként fogják alkalmazni, s ekképpen a jövő irodalomtanárai, szerkesztői, újságírói számára (még ha teljes körük nem tekinthető is egységes értelmezői közösségnek) nemcsak hogy tájékozódási pontként fog szolgálni szakmai nevelődésük során, hanem az ebből nyert tudást ilyen vagy olyan formában majd át is adják a diákoknak, az olvasóknak, a szélesebb közönségnek. Ennél általánosabban szerintem még az is kimondható, hogy valamely tankönyv vagy kézikönyv (különösen, ha valamilyen téren unikumnak vagy esetleg a legteljesebbnek tűnő vállalkozásnak számít a maga

korában és a maga nemében) nem kerülheti el, hogy a benne foglalt tudás ne intézményesüljön valamiképpen: márpedig az intézményi keret legalábbis hozzájárul a kánon(ok) időszakos beállításához. Egyébként hasonló személyes megjegyzéssel is szolgálhatok e tekintetben, mint amilyennel a Szerb irodalomtörténetéről is érkező szerkesztő, Szegedy-Maszák Mihály tette vonatkozó szövegében. Akárcsak az ő meggyőződésére, úgy az enyémre is most már talán végérvényesen hatott, amit gimnazista éveimben olvastam Szerbtől; tudniillik én is elhittem neki, és – nem lévén a korszaknak specializálódott ismerője, komoly szakirodalmat olvasója – minden különösebb fenntartás nélkül hiszem mindmáig, hogy Balassi istenes versei eredetibbek, mint szerelmi költészete. Valószínűleg rajta kívül nem én vagyok az egyetlen, akinek Balassiról való véleménye ebből a forrásból – is – táplálkozik. Más, szintén csak kevésbé elmélyített ismeretek pedig más kézikönyvekből.

Persze az általam recenzeált kötet esetében (főként pedig annak második részét illetően) ez a jelenség közel sem jár olyan felelősséggel, mint amilyenek első pillantásra tetszhet: mert bár az olvasó talán a számára gyakran átláthatatlannak ítélt kortárs irodalmat tekintve vágyik a leginkább eligazításra, teljesen természetes, ha a kritikus, az irodalomtörténész is esendőbbben áll kora könyvözöne előtt, s véleménye nem mindig esik egybe másokéval, s ugyanígy az utókor (amúgy szintén változó, de azért idővel mégiscsak rögzültebbnek ható) ítéletével sem. Mint ahogyan egyébként az is magától értődik, hogy a recenzens szerény személyének értékszemponjtjai is némileg bizonytalanok a jelen irodalmának megítélésekor, következőképpen az egyes tételek számon kérése az ő részéről sem tévedhetetlenségének tudatából fakad... Szegedy-Maszák Mihály is így vélheti egyébként, hiszen ekként menti fel Babitsot *Az európai irodalom története XX. századi részében* tapasztalható hiányosságok és túlértékelések s az egész kép vázlatossága miatt: „a könyv zárófejezete Babitsnak azt a következtetést erősíti meg, hogy a kortárs irodalom önmegsemmisítő fogalom”, „az efféle fogyatékoságok szinte minden hasonló vállalkozást jellemeznek”, illetve: „az egyenlenségek tehát a műfaj természetéből is fakadnak” (260. old.). Tegyük hozzá, jelen esetben, a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztette kötet esetében mindehhez adódnak hozzá az alapjában érdekes és helytállóknak tűnő koncepcióból és speciális szerkezetből származó hézagok és sajátos súlypontozások is.

Ez még akkor is így van, ha – mint az fentebb kiderült – számos megoldás nem szerencsés: ezeket a készülő és bővíthető internetes változatban még korrigálni lehet. Amúgy pedig igaza lehet Szilágyi Ákosnak, aki a világhálós verziót tekinti e vállalkozás adekvát megjelenési helyének: az esetleges feltöltések után a különböző keresésekkel, egymásra helyezésekkel kirajzolódhatnak a külön nem megírt történetek is, a könyvbe már egyszer valamilyen formában

bekerült történetek pedig újabb és újabb megvilágításba helyeződhetnek. (S ha ez a rendszer valóban nyitottan működne, akkor a most némileg függőben lévő kánonkérdés végérvényesen is eldőlné, hiszen még pluralizáltabbá válna a most csak kvázipluralizáltak mondható kánon.)

Azt már igazán csak mellékesen vetem föl, hogy ha a szerkesztők koncepciózusán vállalták a könyv heterogenitását, mind a felhasznált irodalomtudományi módszereket, mind pedig az egyes szerzői véleményeket tekintve, nem lett volna-e érdemes a fejezeteket nyíltan tanulmányként kezelni. Ez a gyakorlatban a következőket jelentette volna: a fejezetek végén feltüntetni az illető szerző nevét vagy legalább a monogramját, hiszen sajátosabban az övé a szöveg, mint egy átlagos kézikönyvben (ez utóbbi megoldást még a *Világirodalmi Lexikon* is vállalja), és lehetett volna akár – bár nyilván megfelelő kereteket szabva – lábjegyzeteket is használni, hogy a rendkívül körültekintő, sőt olykor már-már a végletekig árnyaló megfogalmazás kevésbé robbantsa szét a szövegek koherenciáját.

Mert amúgy – egy-két kivételtől eltekintve – fölöttebb jó, átgondolt, érvekkel és adatokkal alátámasztott, informatív és újszerű állításokat is tartalmazó szövegekről van szó. A teljesség igénye nélkül: megvilágító erejűnek találtam az összes avantgárdról és neoavantgárdról szóló tanulmányt (egyébként meglepően nagy számban születtek ilyenek), sokféle tekintőnek és alaposnak Hites Sándor szövegeit az emigráció irodalmáról, a Mikes Kelemen Körről, illetve az 1956-osok irodalmi munkásságáról. Remek szövegeket közölnek a kötetben szerzőként is markánsan jelen lévő szerkesztők (hat, illetve négy tanulmánnyal szerepelnek), akik ráadásul nem egy-egy speciális és behatárolt területen mozognak, hanem sokszínű érdeklődésről és tudásról tesznek tanúbizonyságot: éppúgy írnak Molnár Ferencről, mint Szabó Dezsőről, Rejtő Jenőről vagy a hatvanas évek irodalompolitikájáról (Veres András), s éppúgy Kosztolányi Dezsőről, mint József Attiláról, Szerb és Babits irodalomtörténeteiről, illetve Illyés munkásságának és a francia irodalomnak a kapcsolódási pontjairól (Szegedy-Maszák Mihály). Megkockáztatom, hogy még azok a fejezetek is valamiképpen az újdonság erejével hatottak, amelyek már léteztek könyv formájában is, s egyfajta kondenzációnak számíthatnak (Tverdota György *Eszmélet*-elemzése és Ferencz Győző Radnóti-tanulmánya): persze a műfaj is teszi, de a lényeg mintha erősebben jött volna át rajtuk, mint az eredeti változaton – talán elsősorban az életrajzi részek elhagyásának köszönhetően. A három kötet közül valószínűleg erre a leginkább igaz az, amit Szegedy-Maszák Mihály az *Előszó*ban a módszertan változottságával kapcsolatban leszögezett, tudniillik, hogy a kortárs irodalomtudomány valamennyi irányzata hangozott benne, a strukturalizmus, a hermeneutika, a dekonstrukció, az új historicizmus. Ekképpen a század irodalmának ez a vetülete (az irodalomtudomány története) a felhasznált diskurzusokban is felmutató-

dik; sőt a strukturalizmus hazai pályafutásáról, némileg akadályoztatott térnyeréséről egy érdekesítő tanulmány is szól (Bezeczky Gábor szövege). Kisebb megjegyzéseket persze lehet tenni az egyes megoldásokat illetően: bizonyos elméleti jellegű szövegeken – ha már eredetileg kézikönyv-fejezetnek szánták őket – lehetett volna nyelvileg lazítani, másokból (például az *Új Szimposion*ról szólóból) kicsit lenyesegettem volna a semmire sem vezető, unalmas és némileg pozitívistának ható felsorolásokat. De ezek részletkérdések. Úgy gondolom, hogy a számos közreműködő együttes munkájából rendkívül magas színvonalú és mindenképpen sokrétűen felhasználható könyv született, amely azonban bizonyos tekintetben mintha ellenszegülne az alkotói szándékoknak. Egyfelől mintha mégis egyfajta sajátos történet- vagy folyamatszerűség rajzolódna ki a fejezetirők által megalkotott kis történetek mögül (mintegy átdereng mögöttük a szerkesztők saját értékrendjéből és pragmatikus megfontolásai-ból következő nagyobb, noha továbbra is privátként elgondolt történet). Másfelől viszont mégsem kézikönyv a szó klasszikus értelmében – vagy amennyiben annak tekintjük, természetesnek kell vennünk, hogy a célközönség bizonyos feladatok elvégzéséhez (más szerzők és más témák feldolgozásához, más nézőpontokból feltett kérdések megválaszolásához, esetleg egy összegző jellegű vizsgálóhoz, szigorlathoz) más kézikönyvekhez kényszerül majd nyúlni.

Baj ez? Szerintem semmiképp. □